ВІДГУК
офіційного опонента доктора психологічних наук,
професора, члена-кореспондента Національної академії
педагогічних наук України
Соколової Ганни Борисівни на дисертаційну роботу
Прохоренка Дениса Олексійовича «Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами», подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена зростанням потреби в науково обґрунтованих підходах до збереження психічного здоров'я дітей, які зазнали впливу травмівних подій і потребують особливої уваги з боку фахівців у галузі психології.

В умовах повномасштабної війни в Україні проблема психотравматичного досвіду дітей набуває особливої гостроти, оскільки тривале перебування в ситуаціях небезпеки, вимушене переміщення, втрата близьких, порушення звичного життєвого укладу та соціальних зв'язків створюють додаткові ризики для їхнього емоційного благополуччя й особистісного розвитку. Особливої значущості ця проблематика набуває стосовно дітей з особливими освітніми потребами, індивідуальні особливості розвитку яких можуть ускладнювати усвідомлення травматичного досвіду, вербалізацію переживань, регуляцію емоційних станів і використання конструктивних стратегій подолання стресу.

Психотравматичні переживання здатні позначатися не лише на психоемоційному стані дитини, а й на її когнітивному функціонуванні, поведінці, комунікативних можливостях, соціальній взаємодії та здатності адаптуватися до освітнього середовища. За таких обставин особливої ваги набуває розроблення цілісних організаційно-методичних підходів, які забезпечували б своєчасне виявлення психотравматичних проявів, урахування індивідуально-типологічних особливостей дітей та визначення відповідних напрямів психологічної допомоги.

Важливим аспектом досліджуваної проблеми є необхідність переходу від фрагментарного реагування на окремі поведінкові чи емоційні труднощі до системної психокорекційної роботи, спрямованої на відновлення психологічної безпеки, розвиток емоційної саморегуляції та зміцнення адаптаційних ресурсів дитини. Водночас ефективність такої роботи передбачає застосування діагностичного інструментарію, адаптованого до вікових і психофізичних особливостей дітей з особливими освітніми потребами та орієнтованого на виявлення проявів психотравматичного досвіду в різних сферах їхньої життєдіяльності. Не менш важливим є визначення педагогічних, психологічних та соціальних умов, за яких корекційно-розвивальний вплив набуває послідовного, індивідуалізованого й практично результативного характеру. Особливого значення в цьому

контексті набувають створення психологічно безпечного середовища, залучення родини та значущих дорослих, використання адаптованих психокорекційних методів і забезпечення наступності психологічної підтримки в освітньому просторі.

З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Прохоренка Дениса Олексійовича є своєчасним і суспільно значущим, оскільки спрямоване на розв'язання актуального науково-практичного завдання – теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку організаційно-методичних умов подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, що має істотне значення для розвитку сучасної психологічної науки й удосконалення практики психологічного супроводу зазначеної категорії дітей.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертаційного дослідження є високим і забезпечується чітким методологічним підґрунтям роботи.

Наукові положення, висновки та рекомендації, представлені в дисертаційній роботі, характеризуються належним рівнем обґрунтованості, що забезпечується логічною послідовністю дослідницьких етапів, системним теоретичним опрацюванням проблеми психотравми у дітей з особливими освітніми потребами та комплексним застосуванням методів наукового пізнання.

Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження становлять сучасні наукові підходи до розуміння природи психотравматичного досвіду, механізмів його впливу на емоційну, когнітивну, поведінкову та соціальну сфери розвитку дитини, а також принципів організації психологічної допомоги з урахуванням індивідуальних потреб.

Важливим свідченням наукової аргументованості отриманих результатів є виокремлення типів психотравматичних проявів, що дає змогу систематизувати виявлені особливості та диференціювати підходи до організації психокорекційної роботи.

Достовірність висновків щодо ефективності запропонованих організаційно-методичних умов забезпечується проведенням формувального експерименту, зіставленням результатів експериментальної та контрольної груп і використанням методів математико-статистичної обробки даних, зокрема t-критерію Стьюдента та χ^2-критерію Пірсона. Послідовність викладу матеріалу, узгодженість мети, завдань, методів і результатів дослідження, а також відповідність сформульованих висновків одержаним емпіричним даним засвідчують системність наукового пошуку та належний рівень аргументації основних положень дисертації.

У цілому наукові положення дисертаційної роботи мають достатнє теоретичне й емпіричне підґрунтя, а представлені результати створюють основу для подальшого вдосконалення діагностичної та психокорекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, які зазнали психотравматичного впливу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному розв'язанні актуального наукового завдання щодо

теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки організаційно-методичних умов подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, що передбачають системність і комплексність допомоги, урахування індивідуально-типологічних особливостей дітей, створення психологічно безпечного середовища, залучення родини та моніторинг результатів.

Науковий інтерес становить розроблена типологія психотравматичних проявів, що охоплює адаптивно-компенсований, адаптивно-реактивний, афективно-тривожний та афективно-стресовий типи й дає змогу диференціювати підходи до психологічної допомоги дітям.

Заслуговують на увагу авторська діагностична методика «Я і світ» та діагностичний інструментарій виявлення психотравматичних проявів у емоційній, когнітивній, поведінковій і соціальній сферах розвитку дитини. Важливим результатом дослідження є розроблення комплексної програми подолання психотравми, структурованої за п'ятьма взаємопов'язаними блоками та спрямованої на розвиток емоційної саморегуляції, когнітивно-поведінкових навичок і соціальної взаємодії.

Позитивної оцінки заслуговує адаптація та модифікація автором арттерапевтичних, казкотерапевтичних, тілесно-орієнтованих, релаксаційних і когнітивно-поведінкових технік відповідно до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Експериментальна перевірка запропонованої програми засвідчила позитивну динаміку в експериментальній групі, що підтверджує наукову значущість отриманих результатів і перспективність їх використання у практиці психологічного супроводу дітей, які зазнали психотравматичного впливу.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні та апробації комплексу організаційно-методичних умов і програми подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, спрямованих на відновлення їхнього психоемоційного благополуччя та розвиток адаптаційних ресурсів. Важливим практичним здобутком автора є створення діагностичного інструментарію виявлення психотравматичних проявів і авторської методики, які можуть використовуватися для визначення особливостей психоемоційного стану дітей та обґрунтування напрямів подальшої психологічної допомоги. Запропоновані психокорекційні методи й техніки, зокрема арттерапевтичні, казкотерапевтичні, тілесно-орієнтовані та когнітивно-поведінкові, мають практичну цінність для діяльності практичних психологів, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів і педагогічних працівників.

Матеріали дисертації можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти під час підготовки майбутніх психологів і фахівців спеціальної освіти, а також у системі професійного розвитку спеціалістів, які здійснюють психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами.

Зміст дисертації та відповідність встановленим вимогам. Зміст дисертації є логічно структурованим і відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Робота містить послідовний виклад теоретичних

засад проблеми психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, методології емпіричного дослідження, результатів експериментальної роботи та узагальнення отриманих даних. Кожен розділ дисертації взаємопов'язаний із попереднім і забезпечує цілісне розкриття досліджуваної проблеми.

Перший розділ дисертації присвячено теоретичному аналізу проблеми психотравми у дітей з особливими освітніми потребами. У ньому розглянуто основні теоретичні підходи до розуміння психотравми в науковій літературі, проаналізовано особливості прояву психотравматичного досвіду в дітей та визначено специфіку його впливу на когнітивну, емоційну, поведінкову й соціальну сфери розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Окрему увагу приділено аналізу сучасних методів подолання психотравми та можливостям їх адаптації до індивідуальних потреб дитини. Здійснений теоретичний аналіз створює належне наукове підґрунтя для подальшого емпіричного вивчення проблеми й розроблення відповідних психокорекційних заходів.

Другий розділ дисертації присвячено дослідженню особливостей психотравми у дітей з особливими освітніми потребами. У ньому представлено організацію дослідження, охарактеризовано психодіагностичний інструментарій і визначено основні критерії виявлення психотравматичних проявів. Проаналізовано особливості психоемоційного стану дітей різних вікових категорій, зокрема специфіку проявів психотравматичного досвіду в емоційній, когнітивній, поведінковій і соціальній сферах. Важливим результатом цього етапу дослідження є розроблення типології вираженості психотравматичних проявів, яка охоплює адаптивно-компенсований, адаптивно-реактивний, афективно-тривожний та афективно-стресовий типи. Отримані емпіричні результати дали змогу визначити особливості психотравматичного реагування дітей з особливими освітніми потребами та обґрунтувати необхідність диференційованого підходу до організації психологічної допомоги.

Третій розділ дисертації присвячено розробленню та експериментальній перевірці програми подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами. У ньому розкрито теоретико-методичні засади психокорекційної роботи, визначено її основні напрями та представлено структуру програми, що охоплює організаційно-мотиваційний, корекційно-регуляційний, когнітивно-поведінковий, соціально-інтеграційний і заключно-рефлексивний блоки. Описано використані методи й техніки психологічної допомоги, спрямовані на розвиток емоційної саморегуляції, формування конструктивних моделей поведінки, подолання страхів і тривожності, а також поліпшення соціальної взаємодії. За результатами формувального експерименту встановлено позитивну динаміку в експериментальній групі, що виявилася у зниженні інтенсивності психотравматичних проявів і підвищенні адаптаційних можливостей дітей. Застосування методів математико-статистичної обробки даних дало змогу підтвердити наявність відмінностей між результатами експериментальної та контрольної груп, що засвідчує ефективність запропонованої програми.

Загалом зміст дисертації характеризується послідовністю, внутрішньою узгодженістю теоретичних положень та емпіричних результатів, а також практичною спрямованістю отриманих наукових здобутків. Структура роботи забезпечує комплексне розкриття проблеми дослідження, а представлені результати й висновки відображають виконання поставлених завдань. За змістом і спрямованістю дисертація відповідає предметній галузі спеціальності 053 «Психологія» та має теоретичне і практичне значення для розвитку сучасних підходів до психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, які зазнали психотравматичного впливу.

Повнота викладення результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях є достатньою та відповідає встановленим вимогам.

Основні наукові положення, висновки та практичні результати дисертаційного дослідження Прохоренка Дениса Олексійовича відображено в наукових публікаціях, присвячених проблемі подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами. У публікаціях висвітлено теоретичні засади дослідження психотравматичних проявів у зазначеної категорії дітей, особливості їх діагностування та типологізації. Окрему увагу приділено обґрунтуванню організаційно-методичних умов психологічної допомоги, розробленню програми подолання психотравми та застосуванню психокорекційних методів і технік з урахуванням індивідуальних потреб дітей.

Результати емпіричного дослідження та експериментальної перевірки запропонованої програми відображають динаміку змін психоемоційного стану дітей і підтверджують практичну значущість отриманих результатів. Апробація основних положень дослідження на науково-практичних конференціях сприяє їх обговоренню та представленню фаховій науковій спільноті.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження достатньою мірою висвітлено в наукових публікаціях здобувача, які відображають основний зміст роботи та її науково-практичну спрямованість.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі StrikePlagiarism не виявлено порушень академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні питання. Попри загалом високу наукову та практичну значущість дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження й побажання дискусійного характеру, які не впливають на позитивну оцінку роботи та не применшують наукової цінності отриманих результатів:

1. У теоретичній частині дисертації автор розглядає різні підходи до розуміння психотравми та її проявів у дітей з особливими освітніми потребами. Водночас, на нашу думку, доцільним було б ширше розкрити сутність поняття психотравми в окремому підрозділі, приділивши увагу співвідношенню понять «психотравма», «психологічна травма» та «психічна травма».

2. Діагностичний блок дослідження охоплює оцінювання емоційних, когнітивних, поведінкових і соціальних проявів психотравми. Водночас було б цікаво детальніше дізнатися, як саме застосовані діагностичні методики добиралися та адаптувалися з урахуванням віку дітей і особливостей різних категорій осіб з особливими освітніми потребами.

3. Результати формувального експерименту засвідчують позитивну динаміку показників у дітей експериментальної групи. Чи планує автор у перспективі дослідити, наскільки стійкими є досягнуті позитивні зміни після завершення формувального експерименту та як діти застосовують сформовані навички емоційної саморегуляції й конструктивної поведінки в повсякденній взаємодії з родиною, однолітками та педагогами?

Висловлені зауваження і побажання мають рекомендаційний і дискусійний характер, окреслюють перспективи подальшого опрацювання порушеної проблематики та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Висновок. Подана дисертаційна робота є завершеним, самостійним науковим дослідженням, у якому комплексно розкрито проблему подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами та обґрунтовано організаційно-методичні умови реалізації відповідної психологічної допомоги.

У роботі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження психотравми, визначено особливості її проявів у дітей з особливими освітніми потребами, запропоновано їх типологію, розроблено діагностичний інструментарій та комплексну програму психокорекційної роботи.

Результати експериментальної перевірки засвідчили позитивну динаміку показників психоемоційного стану дітей експериментальної групи, що підтверджує доцільність запропонованого підходу та його потенціал для практичного застосування в системі психологічного супроводу дітей, які зазнали психотравматичного впливу.

Отримані результати характеризуються науковою обґрунтованістю, мають теоретичне та практичне значення й можуть бути використані в діяльності практичних психологів, в системі професійної підготовки та підвищення кваліфікації відповідних фахівців. Висловлені в межах відгуку зауваження мають дискусійний характер і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи.

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження «Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» є цілісною, завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне та практичне значення. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів

України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.; № 1240 від 07.10.2026 р.), а її автор, Прохоренко Денис Олексійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:
доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор навчально-наукового
інституту фізичної культури, спорту та
спеціальної освіти
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського» **Ганна СОКОЛОВА**